

Gulagu European: Regjimi i kampeve të punës dhe përqendrimit në Shqipëri, Gjermani Lindore dhe Bullgari, 1946-1950

ABSTRAKT

Evidentohen dhe krahasohen eksperiencia gjermano-lindore, bullgare dhe shqiptare. Sistemi i kampit u risoll në pasluftë në vendet komuniste, ku partitë komuniste, ndërtuan kampe përqendrimi e pune si një praktikë normale të konsolidimit të pushtetit dhe të kontrollit të popullsisë. Ky proces shihet përmes riprodhimit të modelit të 'gulagut' në kampet e përqendrimit dhe punës në Gjermaninë Lindore, Bullgari dhe Shqipëri.

Simbolikisht fundi i Luftës së Dytë Botërore u shënua nga proceset e Nurembergut dhe politikat e shpagimit ndaj kriminelëve të luftës apo bashkëpunëtorëve vendas, në një sërë vendesh evropiane përfshi ato të lindjes. Shpagimi preku sidomos individët e përfshirë në drejtimin e kampeve të përqendrimit. Por nëse çlirimi i hapësirave ku këto kampe gjendeshin shënoi dhe lirimin e të mbijetuarve, sistemi i kampit u risoll në pasluftë sidomos në vendet tashmë komuniste. Në disa nga këto, menjëherë sapo partitë komuniste përkatëse morën pushtetin, kampet e përqendrimit e të punës u kthyen në një praktikë normale të konsolidimit të pushtetit dhe kontrollit të popullsisë. Ky punim ka për qëllim pikërisht të evidentojë dhe krahasojë tre eksperiencia, atë gjermano lindore, atë bullgare dhe shqiptare. Ato do të shihen në kuadrin teorik të sovjetizimit si projekt 'perandorak' i eksportuar nga BS dhe si formë vetë-sovjetizimi i vendeve tashmë komuniste. Ky proces do të shihet përmes riprodhimit të modelit të 'gulagut' sovjetik në kampet të përqendrimit dhe punës në Gjermaninë Lindore, Bullgari dhe Shqipëri si dhe përkthimit të këtij modeli në praktikë. Punimi do të mbështetet në burime primare arkivore dhe ato sekondare.

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

Pas Lufta e Dytë Botërore (LIIB) ishte për shumë nga vendet evropiane momenti kulminant i mbarimit të një tmerri gati gjashtë vjeçar. 9 Maji sot përkujtohet si një ditë simbolike çlirimi dhe pastrimi shpirtëror. Çlirimi në kuptimin e eliminimit fizik të nazizmit si praktikë ushtrimi dhune dhe terrori në arritjen e idealit që mobilizoi luftën, atë të supermacisë raciale, të një rendi hierarkik që vinte mbi gjithë të tjerët një kategori të humanitetit, në formën e popullit të vetë zgjedhur sikurse dhe pretendonte ideologjia naziste. Simboli më i tmerrshëm luftës ishte kampi i përqendrimit, një vend ushtrimi të paprecedent pushteti të njeriut mbi njeriun. Por historia e kampeve as fillon e as mbaron me fundin e Luftës së Dytë Botërore, pse ajo është pjesë e natyrshme e rrugëtimit të shteteve moderne. Në këtë kuptim rivendosja e kampeve në Evropën Lindore mund të shihet si një vazhdimësi historike dhe pse historia e kampeve, hapësirën komuniste filloi të njihej relativisht vonë, pas vendosjes së pluralizmit.

Në vendet e Evropës Lindore konfrontimi me të kaluarën tyre kishte ndodhur pjesërisht gjatë të ashtuquajturit destalinizim, kur pas Kongresit të XX të Partisë Komuniste të Bashkimit¹⁾ Sovjetik, ku Hrushovi kish denoncuar krimet e Stalinit²⁾. Në Shqipëri, destalinizimi nuk u krye³⁾ e kështu, publiku shqiptar u përball me krimet e kryera gjatë komunizmit sa me dëshmitë e të mbijetuarve nga burgjet apo kampet e internimit sa nga shtypi dhe dokumentet arkivore vetëm në fillim vitet nëntëdhjetë. Ato tregonin një histori paralele, të jetuar në mënyrë të drejtpërdrejtë nga aktorët (viktima dhe xhelatë) sa në mënyrë tangente nga masa tjetër jo e përfshirë, e cila gjithsesi jetonte me frikën e përditshme të së qenit në kategorinë ‘e gabuar’ dhe subjekt potencial persekutimi.

1) Forcat aleate ishin në dijeni të kampeve të punës së detyruar e nuk pati reagime të mëdha për këtë. Arsyet ndoshta lidheshin me natyrën retributive apo ndëshkimore që pati paslufta. Vendet e Evropës Lindore (përfshirë Poloninë dhe Shqipërinë), kishin qenë aleatë të Gjermanisë naziste. Shpesh ato kishin përdorur politika të forta represive ndaj grupeve etnike minoritare apo kundërshtarëve politikë. Shih: British Operations in Albania, 29.July.1953, REF: TRIE4050, TRIB .10Z7, D11140835, TR-134048. [https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFIEND%20%20%20VOL.%2025%20%20\(BG FIEND%20OPERATIONS\)_0073.pdf](https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFIEND%20%20%20VOL.%2025%20%20(BG FIEND%20OPERATIONS)_0073.pdf).

2) Mbi procesin e destalinizimit në Evropën Lindore shih\ Ben Fowkes, Eastern Europe 1945-1969: From Stalinism to Stagnation, (Pearson Education Limited, 2000).

3) Elidor Mëhilli, “Defying De-Stalinization: Albania ‘s 1956”, in: Journal of Cold War Studies, 13:4 (Fall 2011): 4-56.

Historia e kampeve në Evropën Lindore ishte, sikurse ajo e atyre të nazizmit një histori e pathënë e fshehur, ku viktimat shpeshherë jetonin paralelisht me jo viktimat, në distancë sigurie për të dytët. Qëllimi i këtij punimi është të japë një panoramë të përgjithshme të fenomenit të kampit si formë shtrëngimi, arsyet e funksionimit dhe dallimet mes tyre në hapësirën e kampit socialist. Njëkohësisht, nëse në imagjinarin kolektiv kampi përkon vetëm me atë pjesë të ngushtë të viteve tridhjetë e deri në fund të Lufta e Dytë Botërore (LIIB), në Gjermaninë naziste, ai është natyrisht më i gjerë. Studimet mbi kampet në ish-Bashkimin Sovjetik janë të shumta, qoftë me publikimin e librit ‘Arkipelagu Gulag’ i Solzhenicinit, qoftë me studimet që kanë pasuar sidomos me hapjen e arkivave pas viteve nëntëdhjetë. Ndërkohë studimet mbi kampet në Evropën Lindore janë të pakta e akoma më të pakta ato krahasuese. Dhe sot, përveç studimeve të veçanta mbi memorien⁴⁾ e të dënuarve në këto kampe, mungon një panoramë e përgjithshme krahasuese në lidhje me kampet e shtrëngimit të qytetarëve në ishvendet komuniste.

Për këtë arsye janë zgjedhur tre raste studimore, ai i Gjermanisë Lindore, i Bullgarisë dhe Shqipërisë. Së pari duhet rënë dakord se kampi apo shtrëngimi i një popullate të caktuar në kushte izolimi është një praktikë jo e re por që mund të lidhet me natyrën ekspansive të shtetit modern dhe formave të organizimit socio-ekonomik⁵⁾. Më pas, kampet mund të shihen si vazhdim i fenomenit masiv që ato patën gjatë LIIB, në logjikën e funksionimit dhe arsyet fundore të krijimit të tyre. Kampet mund të konsiderohen si pjesë praktike e implementimit dhe transferimit të një sistemi të caktuar politik, pra si një aksesori i pashmangshëm e logjik që aplikohet në vendet e Evropës Lindore në aplikimin e modelit Stalinist. Së fundmi si nevojë praktike e regjimeve dhe grupimeve politike që erdhën në pushtet në këto në dy nënlogjika, atë të shpagimit dhe hakmarijes mbi klasat e përmbysura dhe për pasojë si formë gati permanente disiplinimi

4) Për rastin tonë studimet mbi memorien e ish-të burgosurve janë ato që zenë vendin kryesor në këtë lëmi. Shih: Tzvetan Todorov, *Voices from the Gulag: Life and Death in Communist Bulgaria*, Robert Zaretsky (trans.). (University Park, PA: Penn State Press: 1999) pp. 38-42; Lori Amy “Re-Membering in Transition: The TransNational Stakes of Violence and Denial in Post-Communist Albania”, in: *History of Communism in Europe, Vol. I: Politics of Memory in Post-Communist Europe*, Bucharest: Zeta Books, 2010, pp. 205-222; Caitlin E. Murdock “A Gulag in the Erzgebirge? Forced Labor, Political Legitimacy, and Eastern German Uranium Mining in the Early Cold War, 1946-1949”, in: December 2015, *Central European History* 47(04):791-821.

5) Kampet e sidomos ato të punës ishin një rezervë e pashtershme dhe e gatshme pune të papaguar. Për këtë shih: Ann Applebaum, *Gulag: A History*, Doubleday, 2003.

shoqëror për të ruajtur në vazhdimësi mbijetesën e regjimit.

Kampet mund të ndahen në kampe pune dhe përqendrimi. Kjo mund të shihet në natyrën e dënimit të individit, puna e detyruar ose në zhvendosjen e një individi apo grupi shoqëror në një vend të caktuar e kufizuar nga një regjim izolimi. Përsa i përket kampeve në nazizëm llojet e kampeve mund të ndaheshin në dy format e sipërcituara ndërkohë që në kampet e periudhës komuniste ky dy logjikat përziheshin pra izolimi dhe puna e detyruar. Për këtë arsye në tekst i referohem logjikës së kampit në përgjithësi e më pas tentohen të bëhen dallimet oportune. Periudha kohore e zgjedhur është ajo mes viteve 1945-1950 e që përkon pak a shumë me konsolidimin e regjimeve në Gjermaninë Lindore, Bullgari e Shqipëri, konsolidim që, natyrisht, shoqërohet me aplikimin praktik të modelit sovjetik. Për të parë më në detaj e këtë duhet marrë parasysh natyra dhe koncepti teorik i kampit dhe më pas analizuar, nën këtë logjikë, ajo e natyrës dhe karakteristikave të këtyre vendeve si dhe procesi i sovjetizimit.

Natyra e kampit

Kampet nuk ishin risi për historinë më të ngushtë evropiane. Përpara se sistemi i kampeve të gjente aplikim të gjerë në Evropën e shek. XX ato ishin pjesë logjike e sistemit politik në Rusinë pre-revolucionare. Studiuesit e historisë dhe teorive koloniale e post-koloniale nuk e kanë të vështirë të kërkojnë gjenezën e kampit kryesisht në kolonitë e themeluara nga evropianët në Afrikë, Amerikë apo Azi⁶⁾. Ata kapen tek nocioni i disiplinës dhe ndëshkimit të Fukosë⁷⁾, ku shtetet moderne përdorin burgun si formë disipline dhe ndëshkimi ku ushtrohet dhe mësohet autoriteti e pushteti. Fukoja i sheh institucionet e ndëshkimit si ‘një rrjet i lehtë, gradual burgjesh...pjesë e një diapozitivi teknikash moderne disipline që i shkëputen spektaklit të ndëshkimit dhe dhunës në qeli⁸⁾’. Kështu burgjet apo arkipelagu i burgjeve siç dhe ai shprehet është një institucion ndëshkimi, sanitizimi i cili ka për qëllim të

6) Për një histori të kampeve shih: Andrea Pitzer, *One Long Night: A Global History of Concentration Camps*, (Little, Brown and Company, 2017).

7) Michel Foucault, *Disiplinë dhe Ndëshkim: Lindja e Burgut*, (ODEON, 2010).

8) Po aty, p. 205.

9) Jan Plamper “Foucault’s Gulag”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 3, no. 2 (2002): 255-280. <https://muse.jdu.edu/> (accessed October 3, 2018).

eliminojë një seri sjelljesh të konsideruara si jo konform rregullave të cilat shteti vendos.

Në këto kategorizime kampi nuk del në sipërfaqe, sepse jo detyrimisht ai është pjesë e fokusit të autorit⁹⁾. Fukoja i referohej kryesisht historisë moderne evropiane, ndërkohë që autorë të tjerë si Stoler¹⁰⁾ e shtyjnë akoma e më tej konceptin ekampit, duke futur konceptin e kolonisë si ‘një formacion jo-mirë i përcaktuar, ilegjitim dhe që mund të mbajë veten vetëm duke bërë dallime të cilët i kthejnë njerëzit në kategori të ndryshme shoqërore’¹¹⁾.

Pikërisht në këtë afirmim mund të shihen dhe format e organizimit të kampeve që janë të pranishme dhe pjesë integrale e shteteve moderne në formën kategorive të shumta në Evropën Perëndimore si zgjatime koloniale përtej detit dhe si zgjatim territorial i Perandorisë Cariste në zonat aziatike. Prehistoria e kampit pra është pjesë integrale e historisë evropiane, ndonëse format dhe arsyet e krijimit mbeten të ndryshme. Ajo që mbetet si karakteristikë kryesore e konceptit të kampit është diferencimi shoqëror mes atyre që janë jashtë dhe brenda kampit si dhe filtri nëpërmjet të cilit kategorizohen dhe përcaktohen karakteristikat që ka anëtari i një komuniteti.

Nëse e ngushtojmë spektrin e analizës gjeografike të kampit dhe i referohemi modelit mbi të cilin u ngritën kampet në Evropën Lindore, atë sovjetik, kampet nuk janë thjeshtë element aksesor i sistemit të burgjeve por ato kanë një kuptim më të gjerë. Sistemi i kampeve lidhet me ushtrimin e një pushteti të pastër (të zhveshur nga elementë të disiplinimit e mësimi të autoritetit) por ai lidhet me natyrën e vetë regjimeve socialiste e komuniste nga një anë dhe me natyrën apo aspektet të cilësimit të individëve që bëjnë pjesë në një komunitet.

Kështu, sistemi i kampeve nuk ka thjeshtë funksion riedukimi por atë më pastër dhe esencial të dallimit se cilët janë anëtarët e komunitetit të ri politik dhe cilët janë ata që përjashtohen. Në këtë kuptim modeli i gulagut siberian ngjan me modelet e kampeve apo kolonive penale që shumë vende evropiane inaugurojnë

10) Ann Laura Stoler, *Duress: Imperial Durabilities in Our Times*, (Duke University Press, 2006), p. 79

11) Po aty, p. 80

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

me proceset kolonizuese¹²⁾. Vende si Franca apo Anglia (më pas Britania e Madhe) organizojnë në kolonitë e tyre kampe burgosje për individë të padëshiruar sikurse në Guajanën Franceze apo Australi. Pra në gjenealogjinë e vet kampet vendosen në atë moment histori ku shteti ndjen nevojën dhe ka aftësinë apo kapacitetin për të përcaktuar natyrën dhe kriteret specifike që duhet të ketë/kenë anëtarët e komunitetit të ri apo në ngjizje e sipër. Këtu kampin mund ta vendosim si në një moment modernizimi ushtrimi pushteti mbi të gjithë anëtarët e komunitetit dhe eliminimin e të padëshiruarve si në një moment esencial krize ku në pamundësi të transformimit të individit apo grupit shoqëror, ky i fundit dëbohet dhe izolohet nga pjesa tjetër e komunitetit.

Në këtë logjikë kampet që ndërtohen në Evropën Lindore post LIIB kanë funksion përjashtimi të elementit të padëshiruar jo aq në funksionin e edukimit sa atë të ndarjes apo përcaktimit arbitrar se kush mund të bëjë pjesë e kush jo në komunitetin e ri komunist nga një anë dhe frikën potenciale të reaksionit që mund t'i kundërvihet pushtetit të ri. Andaj kampi në modelin sovjetik, modeli të cilit aplikohet dhe në Evropën Lindore bart një paradoks sipas Pampler¹³⁾, ku nga një anë sistemi socialist ve theksin tek elementi i njeriut të ri, korrigjimit, pastrimit të ndërgjegjes e në anën tjetër cilëson elementin në shtrëngim si të pakorrigjueshëm. Duke ju referuar Fukosë¹⁴⁾, Pampler ve në dukje paradoksin e kampeve e sidomos atyre të punës në një shoqëri socialiste, ku puna e të dënuarve është shfrytëzim i pastër gjë që bie ndesh me parimet e vetë sistemit, themeluar mbi barazinë dhe mosshfrytëzimin. Këtë logjikë ndjek dhe Sokolov¹⁵⁾ i cili e lidh ekzistencën e gulagut sovjetik¹⁶⁾ me natyrën e regjimit e sidomos me periudhën staliniste të tij. Ai thotë se gulagu ishte pjesë e një sistemi ekonomik skllavërimi, ku nevoja për t'i provuar botës superioritetin e regjimit sovjetik çoi

12) Alexander Etkind, *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. (Cambridge, UK and Malden, Mass.: Polity Press, 2011).

13) J. Pampler, *Foucault ...*, p. 267

14) Po aty.

15) Andrei Sokolov, "Forced Labor in Soviet Industry: The End of the 1930s to the Mid-1950s", in: Valery Lazarev dhe Paul. R. Gregory, *The Economics of Forced Labour: The Soviet Gulag*, (Hoover Institutional Press 2003), p. 25

16) Me termin 'Gulag' Stone i referohet një insitucioni administrativ të kontrolluar nga organet e sigurimit të brendshëm sovjetik, i cili përmbledhë një seri insitucioneesh vuajtje dënimi. Dan Stone, *Concentration Camps a Short History*, (Oxford University Press, 2017) p. 58.

në projektimin e veprave të mëdha, jo detyrimisht të nevojshme, ku puna e detyruar bëhej pjesë integrale e projektit sovjetik. Në të njëjtën kohë një vend përjashtimi i të mbyllurve në kamp nga komuniteti sovjetik.

Mes sovjetizimit dhe indigjenizimit

Është kështu e rëndësishme të kuptohet natyra e modelit sovjetik i cili më pas transferohet në Evropën Lindore, në kuadrin e implementimit të një sistemi, funksioni i të cilit ishte ai zyrtar i triumfit të trashëgimisë së Revolucionit të Tetorit, si ai i riprodhimit të strukturave sovjetike me funksion kontrolli nga qendra në periferi (ku Moska ishte qendra) si nevojë e klasave drejtuese vendore në stabilizimin e pushtetit mbi komunitetin. Për këtë arsye raporti me kampet në Evropën Lindore do lidhur pashmangshmërisht me procesin e sovjetizimit të këtyre vendeve. Me të nënkuptojmë jo thjeshtë çlirim/okupimin e vendeve Lindore nga Armata e Kuqe por vendosjen e mirëfilltë të institucioneve të cilat mëtonin të kopjonin modelin sovjetik. B.S. i cili ishte i vetmi vend socialist në botë, kishte jo vetëm rolin moral drejtues të lëvizjes komuniste por mbi të gjitha posedonte format dhe mënyrat praktike nga të cilat bënë të mundur serinë e tranzicioneve drejt komunizmit. Këtu Rees bën një dallim mes procesit të sovjetizimit dhe atij të komunistizimit¹⁷⁾, ku me të parin nënkuptohet ideali për t'u realizuar dhe tek i dyti, elementët praktikë përmes të cilëve ky duhej të realizohej.

Pashmangshmërisht konteksti evropian i pas luftës përkon me triumfin e modelit stalinist të organizimit shoqëror të B.S. dhe për rrjedhojë të vendeve komuniste. Në raport me këtë duhen dhe konsideruar aspiratat 'perandorake' të vetë B.S. realizimi i të cilave kalonte përmes a. kontrollit/transformimit shoqëror të vendeve të Evropës Lindore dhe b. vendosjes së elementëve të kontrolluar dhe të kontrollueshëm në pushtet. Bashkë me Ushtrinë e Kuqe në një pjesë të mirë të vendeve të këtij rajoni erdhën dhe anëtarët e partive komuniste

17) E. A. Rees, "Introduction: The Sovietization of Eastern Europe", in: Balazs Apor, Peter Apor and E. A. Rees, (eds.), *The Sovietization of Eastern Europe: New Perspectives on the Postwar Period*, (New Academia Publishing, 2008), pp. 4-6.

18) Për një panoramë të përgjithshme të situatës në Evropën Lindore në fund të LIIB shih: Anne Applebaum, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe 1944-56*, (Anchor Books, 2013).

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

respektive, të cilët gjendeshin në Moskë e ku kishin kaluar një pjesë të mirë të aktivitetit të tyre politik përfshi dhe mbijetesën nga terrori i viteve tridhjetë. Pavarësisht mangësive të qenësishme ekonomike, B.S. e vendosi Evropën në një kontroll të fortë, e kjo u pa sidomos në ato vende ku kontrolli politik përkonte me atë ushtarak ¹⁸⁾.

Procesi i sovjetizimit do të nënkuptonte kështu kontrollin ekskluziv të partisë shtet mbi të gjitha sferat e jetës, eliminimin e privates dhe publikes në kuptimin e autonomisë individuale, rolin e ideologjisë, centralizmin ekonomik. Realizimi i këtyre parimeve implikonte përmbysjen e të gjithë strukturave shoqërore në Evropën Lindore dhe zëvendësimin e tyre me modelin sovjetik. Natyrisht kjo nuk mund të vinte pa pasur një aparat të fortë represioni i cili do të siguronte minimalisht okupimin fizik të institucione nga anëtarët e partive komuniste dhe kontrollin mbi territorin. Panorama e kontrollit të B.S. mbi vendet e atij që tashmë quhet si kamp sovjetik natyrisht nuk ishte e plotë. Megjithatë ky model nuk u implementua kryekëput ose më saktë pati devijimet e veta. Nëse mund të bëhet një panoramë e përgjithshme e vendeve të Evropës Lindore dallimet mes tyre në periudhën përpara LIIB dhe pas saj, japin një pamje të qartë dallimesh të forta që shkojnë nga zhvillimet socioekonomike pararendëse, diversiteti gjeografik etnik e kështu me radhë. Procesi i sovjetizimit dhe në momentet më intensive të transferimit (nënkuptuar si model organizimi social ekonomik e politik) ju përgjigj dinamikave specifike të vendeve receptive¹⁹⁾.

Nga një anë modeli sovjetik kërkohej të arrinte uniformitet e nga ana tjetër ai përballej me rezistencat si të elitave vendore (qoftë dhe të udhëheqësve që vinin direkt nga Moska si në hapësirën lindore gjermanike apo Bullgari) si në vështirësitë e penetrimit të tij në këto shoqëri.

Me pak fjalë, sovjetizimi u prit dhe u përpunua në mënyrë autonome pavarësisht se instrumentet e represionit pak a shumë u replikuan në mënyrë uniforme. Në pjesën e Gjermanisë të kontrolluar nga Sovjetikët procesi ishte më inciziv dhe i shpejtë për arsye të kontrollit direkt, 'kufitarizimif dhe pranisë së një aparati burokratik që vinte direkt nga Moska. Për më tepër anëtarët aparatit burokratik gjermano-lindor kishin jetuar një pjesë të mirë të jetës në B.S.

19) John Connelly, *Captive University: The Sovietization of East German, Czech and Polish Higher Education 1945-1956*, (University of North Carolina Press, 2000), p. 2.

pas largimit nga represioni nazist. Kthimi i tyre, shënonte jo vetëm triumfin e B.S. ndaj nazizmit por dhe atë të forcave vendore komuniste të cilat ishin eliminuar gradualisht gjatë periudhës së Republikës së Weimar-it²⁰⁾. Si okupatorët sovjetikë si administratorët vendorë kishin ekzigjenca të ndryshme në situatën e pasluftës. Represioni shihej i natyrshëm sa kohë që ai shoqërohej dhe me denazifikimin apo me të ashtuquajturën drejtësi retributive, gjetjen dhe ndëshkimin e funksionarëve të ish Rajhut të III. Në dallim nga zonat perëndimore ku procesi i denazifikimit mbaroi relativisht shpejt dhe u përqendrua në organizimin e sistemit politik në atë lindore, për vetë natyrën e ndryshimeve socioekonomike që pushtimi sovjetik sillte, procesi ishte më i gjatë dhe më skrupuloz²¹⁾. Paralelisht me këtë proces dhe shpesh pa bërë dallim, represioni i drejtohej të gjithë armiqve potencialë të sistemit. Këtu nuk mund të anashkalohen dhe nevojat e elitave politike gjermanolindore, të prirura në përmbushjen e detyrimit ndaj ‘çhrimtarëve’ dhe nevojës së brendshme për kontrollin e territorit. Vetë të qenit të Gjermanisë si zonë e dyfishtë kufitare (Berlini i ndarë mes sovjetikëve dhe aleatëve e më gjerë zona sovjetike e pushtimit) rriste nevojën e një kontrolli më të ashpër dhe represiv mbi popullsinë.

Dhe në rastin e Bullgarisë komunistët erdhën në pushtet me ardhjen e Armatës së Kuqe. Ndonëse zyrtarisht vendi u shkëput nga aleanca me Gjermaninë në fund të vitit 1944, komunistët vendorë dhe ata të ardhur nga Moska arritën të merrnin shpejt pushtetin. Partia Komuniste Bullgare²²⁾ u kthye kështu në një mekanizëm të nevojshëm të B.S. për të kontrolluar vendin e për të implementuar modelin sovjetik.

20) Jens Geiseke, *The History of the Stasi: East Germany's Secret Police, 1945-1990*, (Berghahn Books, OxfordNew York, 2014) p. 16 21) Norman Naimark prek në mënyrë të hollësishme situatën e pasluftës në atë që më vonë quhet Gjermania Lindore. Ai sheh sidomos ndryshimet e pilotuara nga vetë sovjetikët për ta transformuar territorin nën kontroll. Norman M. Naimark, *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945-1949*, (Belknap Press, 1997).

22) Michael M. Boll, *Cold War in the Balkans: American Foreign Policy and the Emergence of Communist Bulgaria 1943-1947*, (The University Press of Kentucky, 1984) p. 6.

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

Mes viteve 1944-46 komunistët anashkaluan të gjitha forcat e tjera politike duke inauguruar kështu dhe terrorin²³⁾, qëllimi i të cilit ishte spastrimi i sistemit nga elementët tashmë të konsideruar alienë e të rrezikshëm. Ata, nuk ishin thjeshtë ata që kishin qenë pjesë e aparatit politik para dhe gj atë LIIB por të gjithë ata që potencialisht mund të identifikoheshin si armiq politikë por si potencial shkatërrimtar të vetë unitetit territorial të vendit. Në këtë logjikë, mekanizmat e represionit funksionojnë jo thjeshtë duke identifikuar armikun e brendshëm pasi thjeshtë eliminimi fizik apo neutralizmi në kuptimin e ekskluzivitetit dhe monopolit të ideor të partive komuniste nuk ka kuptim. Këtu futen dhe elementë më ancestralë ku armiku i klasës është dhe armiku i kombit, agjent i përhershëm që rrezikon unitetin kombëtar.

Partitë Komuniste me ardhjen e tyre në pushtet sidomos në Ballkan luajnë fort kartën e nacionalizmit për t'i apeluar jo vetëm komunistëve por dhe një segmenti më të gjerë popullor. Jo më kot e nëse kthehemi tek rasti shqiptar gjejmë shumë paralele me atë bullgar në vendosjen dhe justifikimin e regjimeve komuniste. As Jugosllavia²⁴⁾ e as Shqipëria nuk panë praninë e trupave sovjetike e për më tepër klasa politike në këto vende ishte indigjene dhe jo e importuar, pa konsideruar faktin e mënyrën si partitë komuniste në këto vende erdhën në pushtet. Ndonëse pati mungesë të një diktimi të modelit nga B.S., kjo nuk i pengoi këto vende t'i përshtateshin apo të implementonin elementë bazikë të sovjetizimit të paktën në fazat e para. Kampet të cilat shërbenin për shtrëngimin dhe kontrollin e popullsisë erdhën sa si pasojë e tentativës për të huazuar modelin sovjetik si imponim (në rastet e kontrollit të drejtpërdrejtë të BS) apo si nevojë dhe politikë e brendshme.

Ardhja e komunistëve në pushtet nën petkun e një koalicioni mbarë kombëtar e si pasojë e luftës së armatosur, i dha terrorit një legjitimitet sa në kuptimin e fitimit të pushtetit sa në atë të drejtësisë ndëshkimore pas-luftës.

23) Në Bullgari, akti i hapjes së kampeve u nënshkrua nga ministrat e koalicionit qeveritar. Shumë prej tyre më pas do të mbylleshin vetë në këto kampe. Ekaterina Nikova, "Bulgarian stalinism revisited", in: Vladimir Tismaneanu, *Stalinism Revisited: The Establishment of Communist Regimes in Central and Eastern Europe*, (CEU Press, 2009) p. 293.

24) Për raportet specifike mes Jugosllavisë, Shqipërisë dhe B.S mund të shihet Ivo Banac, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, (Cornell University Press, 1998).

Një pjesë e historiografisë shqiptare e ka konsideruar LIIB si konflikt sa ushtarak në kuadrin e përgjithshëm aq edhe civil²⁵⁾. Hoxha shkruan se armiku projektohej si i tillë jo vetëm në kushtet e luftës por shërbente si kategori për t'u kriminalizuar më vonë²⁶⁾. Në dallim nga vende si Bullgari dhe Zona e Okupuar Sovjetike (më pas RDGj), gjeneza mbi të cilën u ngrit terrori i pas-luftës përngjante më shumë me konflikte post-civile ku theksi vihej sa tek hakmarrja sa tek identifikimi i armikut potencial. Në dallim nga rastet e mësipërme procesi i sovjetizimit në Shqipëri filloi më vonë. Kjo dhe për arsye të raporteve ekskluzive me Jugosllavinë titiste por gjithsesi represioni i përgjigjej sa logjikës së mbarimit të luftës sa asaj të perceptimit të të ndodhurit në kufijtë e kampi komunist, e kështu subjekt aktiviteti subversiv të mëtuar nga forcat antikomuniste.

Nëse ndjekim sërish Rees²⁷⁾, në vendet e Evropës Lindore procesi i sovjetizimit fillimisht kap aparatin e sigurisë, polici dhe ushtri, sa kohë që politikat e sovjetizimit duhet të gjenin zbatim e ky nuk mund të vinte pa siguruar kontrollin mbi monopolin e dhunës dhe forcës. Por dhe aty ku mungoi ky element pranie ,si në rastin e Shqipërisë, kontrolli i Partisë mbi forcat e armatosura partizane ishte vendimtar në vendosjen e pushtetit, mbajtjen e tij dhe stabilizimin institucioneve të shtrëngimit si kampet. Në këtë panoramë kampi, bart dy elementë të dalluar dhe të përzier me njëri-tjetrin.

Së pari. kampi është proces filtrimi, sanitizimi dhe përjashtimi i alienëve apo elementëve të pakorrekteshëm në shoqëritë socialiste të themeluara rishtas. Së dyti, funksioni tj etër i rëndësishëm i tij është puna. Kësisoj i vetmi element që mund të shfrytëzohej për të arritur potencialisht rezultatet e dëshiruara ishte puna e kapitalit njerëzor, që nuk mungonte në Evropën Lindore. Kampi, pra kishte funksion të rëndësishëm atë të disiplinimit të forcës së punës, normalisht pak të paguar, si sakrificë e elementit alien apo të papërshtatshëm për sistemin socialist, që shpëtimin e gjen vetëm nëpërmjet punës si formë korrektimi.

Kampi si ndarje/dhunë ndaj elementit alien dhe si punë është jo lehtësisht i ndashëm në sistemet e derivuara nga ai sovjetik. Këtu nuk duhet lënë pa

25) Mbi gjenezën e konfliktit civil në Shqipëri shih: Romeo Gurakuqi, Shqipëria dhe Tokat e Lirume, (Shkodër: Botime 'Jozef' 2018).

26) Çelo Hoxha, Krimet e Komunistëve gjatë Luftës 1941-1945, (Tiranë: ISKK, 2014), f. 30.

27) E. A. Rees, "Introduction ...", p. 12.

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

përmendur fakti se pavarësisht doktrinės zyrtare që lartësonte Ushtrinë e Kuqe si çlirimtare dhe emancipuese të popujve, vendet e Evropës Lindore kishin qenë pjesëmarrëse në agresionin ndaj BS e, si të tilla, duhej të paguanin ‘çmimin’ e dëmshpërblimit.

Konteksti historik i kampeve të punës e përqendrimit: Zona Sovjetike e Okupimit (më pas R.D.Gj), Bullgaria dhe Shqipëria

Në mesin e viteve ‘40 e deri në fihim të viteve ‘60, në Bullgari, sipas një raporti, ekzistonin 80 kampe pune dhe përqendrimi ²⁸⁾. Gjatë LIIB, Bullgaria²⁹⁾, sikurse dhe disa vende të tjera të Ballkanit, midis të cilave edhe Shqipëria, nuk kishin pasur eksperiencë përqendrimi dhe shtrëngimi të grupeve të ndryshme shoqërore. Kampet, kështu, u modeluan sipas modelit sovjetik të gulagut. Ndonëse ky nocion, siç u tha më sipër, është i gjerë thelbi mbetet pak a shumë i njëjtë në aplikim, ai i shtrëngimit të personave të konsideruar si alienë dhe armiq të regjimit.

Logjika ishte ajo e përqendrimit e individëve apo grupeve shoqërore në hapësira me natyrë riedukative dhe korrektive, gjë që duhej të kryhej përmes punës³⁰⁾. Represioni, të paktën në pjesën e parë të marrjes së pushtetit nga Partia Komuniste Bullgare ishte funksiononte në dy drejtime, atë të terrorit³¹⁾, kjo sidomos në fazën emergjente të okupimit të institucioneve, dhe atë të ndëshkimit nëpërmjet izolimit të elementit alien. Natyrisht që marrja e pushtetit nuk shërbente si një akt i kufizuar që mjaftohej vetëm me përjashtimin e asaj që ishte opozita por me aplikimin e modelit sovjetik në përpjekjen për ta aktualizuar pushtetin kah ndryshimeve shoqërore radikale. Ato jo vetëm nënkuptonin

28) Dinyu Sharlanov, Venelin I. Ganev, Crimes Committed by the Communist Regime in Bulgaria, Report prepared by the Hannah Arendt Center in Sofia, 2010.

29) Bullgaria përshembull nuk dorëzoi hebretë me nënshtetësi bullgare, por ata të zonave të pushtuara në pjesë të tjera të Ballkanit. Vende të tjera si Rumania apo Jugosllavia u përballën me eksperiencën e kampit dhe persekutimin e popullsisë vendore respektivisht të hebregjeve apo të minorancave etnike sikurse serbët në Mbretërinë Kroate dhe më gjerë hebretë. Shih: David Bruce Macdonald, The Balkan Holocaust: Serbian and Croatian victim centred propaganda and the war in Yugoslavia\ (Manchester University Press, 2003).

30) Cit. te Daniela Koleva, ‘Belene: remembering the labour camp and the history of memory’, in: Social History Vol. 37, No. 1 February 2012, pp. 1-18.

31) Ekaterina Nikova, Bulgarian stalinist..., p. 291.

kopjimin masiv të sistemit sovjetik por në fund të ditës kërkonin pikërisht arritjen e transformimeve socioekonomike. Kampet në këtë kuptim shërbyen si element primar i represionit dhe konsolidimit të pushtetit. Sipas Nikova-s gati e gjithë elita politike dhe sociale e vendit u zhduk në periudhën 1944-1947³²⁾.

Një pjesë e saj u eliminua fizikisht ndërsa pjesa tjetër u burgos në kampet e punës. Kampet luajtën një rol instrumental në kapjen e pushtetit nga komunistët. Meqenëse Bullgaria, sikurse pjesa tjetër e Ballkanit nuk mund të aspironte apo të kishte një bazë pararendëse ekonomike të zhvilluar sa për të kaluar nga faza kapitaliste në atë socialiste e më pas në komunizëm, regjimi bullgar sikurse dhe regjime të tjera, mëtonin të luftonin 'me kohën'. Kjo luftë përkthehej sa në eliminimin e rezistencës sa në atë të ndërtimit qoftë dhe simbolik të rendit të ri, nëpërmjet veprave të mëdha. Pjesa më e madhe e të burgosurve nëpër kampe u përqendruan në të ashtuquajtura kampe pune, pranë siteve të ndërtimit apo minierave të mëdha³³⁾. Kampet kështu kishin si funksionin zyrtar atë të riedukimit, ndonëse ato u kthyen shpejt në një njësi përqendrimi krahu pune të lirë, gjë që ishte e nevojshme në kuadrin e një ekonomie të centralizuar. Këtë argument e mbështetin dhe Appelbaum apo Bacon³⁴⁾ të cilët i japin një funksion special ekonomik gulagut sovjetik ku nevoja për të ndërtuar vepra gjigante me natyrë të fortë simbolike kukonte përqendrimin e krahut të punës.

Dhe në Bullgari kampet e punës dhe të përqendrimit replikuan këtë logjikë, atë të mënj animit, identifikimit të elementit alien dhe vënien e tij në përdorim për nevojat shtetërore. Gjatë viteve 1945-1950 rreth 80.000 mijë persona ishin të mbyllur në këto kampe. Vendndodhja e kampeve sipas raportit të Sharnalov dhe Ganev ishte në të gjithë vendin gjë që na thotë se shtrëngimi apo izolimi i individëve në këto facilitete penale ishte i shumanshëm. Një interpretim i parë që mund të jepet është ai i klasik se pas fazës fillestare të terrorit, ku skalioni i dytë i armiqve të pa eliminuar nga terrori duhej të izolohej. Pas këtaj vjen momenti i punës së detyruar në kampe, ku më pas individët apo grupet shoqërore të izoluara punojnë për nevojat e në shërbim të shtetit. Këtu puna si

32) Po aty, p. 294.

33) Nadia Kaneva, "Remembering Communist Violence: The Bulgarian Gulag and the Conscience of the West", in: Journal of Communication Inquiry, Volume 31, Number 1, January 2007, pp. 44-61.

34) Edwin Bacon, The Gulag at War: Stalin's Forced Labour System in the Light of the Archives, (Palgrave Macmillan, 1996), p. 45

mekanizëm humbet vlerën e saj dhe kthehet në një instrument kryekëput shfrytëzimi i vetë shtetit socialist ndaj të burgosurve. Puna gjithsesi nuk ishte elementi kryesor i kampit. Themelimi i rendit të ri dhe pamundësia materiale manifestimit të superioritetit të këtij rendi ndaj atij të vjetrit dashje padashje i kthente kampet në destinacione finale për të ndaluarit. Në kampe hynin të gjithë të padëshiruarit i regjimit. Të qenit i padëshiruar interpretohej në bazë të parimeve ideologjike ose ku çdo interpretim i realitetit social që bëhej nga komunistët e nuk pranohej nga segmente të caktuar të shoqërisë, automatikisht i fuste këta në kategorinë e armiqve. Nuk ishte e pazakontë kështu që në një kamp të mos kishte vetëm disidentët apo devijantët politikë por dhe ata socialë, keqbërësit e zakonshëm. Ishte Partia ajo që identifikonte elementin që nuk i hynte në punë apo që e dëmtonte shoqërinë e re bullgare e që më pas i nënshtrohej riedukimit në kamp. Duke mos pasur një status të mirëpërcaktuar në panoramën e institucioneve të ndëshkimit, kampi kishte shpesh kushte tejet më të vështira se sa vetë burgu. Sipas Sugarev³⁵⁾, një pjesë e të dënuarve në kampe vetë akuzoheshin për krime nga më të ndryshmet vetëm e vetëm që t'i nënshtroheshin gjykimit e ta vuanin dënimin e tyre në burg.

Ekzistenca e kampeve në Bullgari ishte pra një nevojë fillimisht politike e, më pas, një zgjidhje për ta 'pastruar' shoqërinë nga elementi i cili zor se hynte në logjikën e ndërtimit të një shoqërie të re. Sikurse u tha më sipër, njëherë që terrori fillestar u konsumua, interpretimi mbi natyrën dhe pozitën e qytetarëve bullgarë do të ndryshonte. Kalimi në fazën e kampeve dhe burgut për elementin alien shënonte sidomos nga vitet 1947-50 dhe atë të konsolidimit të pozitës politike të komunistëve bullgarë. Kontrolli dhe monopoli i pushtetit gjithsesi ishin relativisht të brishtë. Nëse do t'i referohemi Mayer³⁶⁾, ai e lidh terrorin në post-revolucionin rus dhe atë të periudhës staliniste të viteve tridhjetë me natyrën e vetë regjimit, brishtësinë e legjitimitetit si dhe ambientin ndërkombëtar të pafavorshëm. Kampi në këtë kuptim është aksesori i terrorit, element permanent i sistemit që funksionon sa dhe kurdo që një regjim e ndjen veten të brishtë. Rasti shqiptar i kampeve ka disa ngjashmëri me atë bullgar, ndonëse në një kontekst të ndryshëm. Terrori në Shqipëri lidhet në fazat e para

35) Sugarev cit. te N. Kaneva Remembering ..., p. 47.

36) Arno J. Mayer, *The Furies: Violence and Terror in French and Russian Revolutions*, (Princeton University Press, 2000), p. 609.

të ardhjes së komunisteve në pushtet ‘nënshtrimin’ e zonave të çliruara. Procesi i sovjetizimit implementohet gradualisht³⁷⁾ më vonë. Pikërisht për këtë arsye dhe represioni në Shqipëri është i natyrës më tepër ushtarake se sa civile. Sfida kryesore e regjimit ishte kontrolli i territorit dhe spastrimi i të gjitha atyre bërthamave që mund të krijonin hapësira për rebelim të armatosur.

Në këtë kuptim natyra e instituteve të represionit, kampet e përqendrimit apo të punës së detyruar shërbenin më shumë në kuptimin klasik të kampit atë të lëvizjes së një pjese të popullsisë nga një territor në një tjetër me qëllim shpërnguljen nga baza sociale e saj. Sipas Dervishit, në Shqipëri ekzistojnë rreth 12 kampe përqendrimi apo internimi dhe 8 kampe pune nga viti 1945 deri në vitin 1953³⁸⁾. Ato u krijuan sapo forcat partizane konsoliduan kontrollin mbi territorin e Shqipërisë në kufijtë e para 1941. Ato ecën paralelisht me fazën e terrorit dhe ndëshkimit të figurave politike të periudhës së monarkisë, pushtimit italian dhe regjencës³⁹⁾. Në dallim nga Bullgaria, kampet mbajtën jo nga autoritetet civile por nga ato ushtarake.

Situata në Shqipërinë e pas luftës ngjante më tepër me atë të një vendi në kushte emergjence e ‘të vetë pushtuar’. Fakti se një pjesë e mirë e forcave partizane u inkuadruan në mënyrë imediate në ushtrinë e re shqiptare tregonte për brishtësinë e regjimit të sapo vendosur.

Po kështu dhe përpjekja e ethshme për t’i bërë, sikurse dhe në vende të tjera të Evropës, gjyqin klasës politike të para Lufta e Dytë Botërore⁴⁰⁾.

Ndonëse pa një kontroll direkt nga Moska dhe pa një eksperiencë të inkuadrimit dhe eliminimit të kundërshtarëve politikë, regjimi komunist në Shqipëri iu përshtat shpejt simotrave në Lindje. Kështu në Shqipëri nuk mund të flitet për një proces të mirëfilltë sovjetizimi sa kohë që eksperiencia apo modeli kryesor ishte ai jugosllav. Megjithatë, vetë Jugosllavia titiste nuk ndryshonte

37) Prapambetja ekonomike dhe copëzimi socioekonomik i Shqipërisë e shtyn drejt viteve pesëdhjetë procesin e sovjetizimit. Fakt për këtë janë dhe zhvillimet apo reformat fillestare të regjimit si ajo agrare që i përgjigjen më tepër nevojave apo spiratave të fshatarësisë se sa një projekti të mirëfilltë socialist. Për këtë shih: Elidor Mëhilli *From Stalin to Mao: Albania and the Socialist World* (Cornell University Press, 2018).

38) Kastriot Dervishi, *Burgjet dhe Kampet e Shqipërisë Komuniste*, (Tiranë: ISKK, 2015).

39) Në lidhje me terrorin e viteve 1944-1947, shih: Pjetër Pepa, *Dosja e Diktaturës*, (Tiranë: ISKK, 2017).

40) Shih: *Aktet Gjygjësore Politike*, Vol. 1, 2 dhe 3, (Tiranë: ISKK, 2015&16).

shumë nga vendet e tjera të lindjes në rrugëtimin stalinist. Rasti i Shqipërisë dhe Jugosllavisë, sikurse u tha më sipër trajtohen veçmas në studimet e vendosjes së regjimeve komuniste. Ato shihen si regjime me natyrë të theksuar indigjene, kjo falë ardhjes në pushtet ‘me forcat e veta’, narrativë kjo rëndom e përdorur nga historiografia komuniste⁴¹⁾ në Shqipëri. Natyrisht që regjimi i vendosur nuk erdhi pa kundërshti, ndonëse kjo e fundit ishte relativisht e vogël por me potencial akoma të lartë. Regjimi i Tiranës vihej në rrezik dhe nga lidhjet e forta që ekzistonin mes pjesëve të Kosovës dhe Shqipërisë së Veriut, rezistenca anti-serbe, opozitë të natyrës lokaliste apo dhe të elitës politike që kish mbetur pas emigracionit të pas-luftës.

Vetë kompozimi social, fetar, lokal dhe zhvillimor i vendit si dhe përpjekjet e shërbimeve sekrete të huaja për destabilizimin regjimit ngrinin pikëpyetje të forta për mbijetesën e tij⁴²⁾. Në vitet 1944-1945, Shqipëria pozicionohet gj eografikisht e sërish (pas rënies së Perandorisë Otomane) në kufi mes dy kampeve diametralisht të kundërta, Lindjes Komuniste dhe Perëndimit (nëse Greqia mund të kualifikohet si e tillë).

Sa më sipër janë disa prej kushteve që favorizon emergjencën e kampeve të përqendrimit dhe atyre të punës dhe të internimit në vend. Roli dhe funksioni i tyre varej nga kategoria shoqërore e njerëzve të mbyllur aty. Logjikisht sistemi mëtonte të izolonte elementin opozitar, atë armik dhe atë potencialisht të tillë. Në këtë kuptim mes viteve 45-6 dhe 50 në kampe u mbyllën kategori të ndryshme njerëzish. Në kampet e punës së detyruar përziheshin të burgosurit politikë dhe ata të zakonshëm. Ky dallim bëhet a posteriori, duke qenë se për regjimin e sotëm liberal, i burgosuri politik nuk ekziston më si figurë. Në vitet për të cilat flasim ky konfuzion është më se logjik.

Kampi i punës kishte si funksion primar riedukimin. Frymëne për aq sa perceptohej ideologjia ahore, aktiviteti kryesor në kamp, puna duhej të kishte këtë funksion. Këtu e ndoshta dhe në rastet e trajtuara, ka një paradoks ku nga një anë mëtohej formalisht riedukimi por nga tjetra, e të paktën për të burgosurit politikë, ata i përkisnin klasave të përmbysura. Kur flasim për përmbysje në

41) Bernd J. Fischer, “20-th Century Albanian Military Prowess”, in: Stephanie Schwandner-Sievers dhe Bernd J. Fischer (eds.) *Albanian Identities: Myth and History*, (Indiana University Press, 2000) p. 141.

42) Nicholas Bethell, *Tradhëtia e madhe*. (Tiranë: Progresi, 1993).

kuptimin e revolucionit hakmarrja e një grupi social mbi tjetrin është epaevitueshme e për më tepër kur kjo ishte kultivuar gjatë përplasjeve civile në LIIB. Por, njëherë që mbaron faze e terrorit, veprimet pedagogjike që regjimi i ri bën ndaj klasave të përmbysura, vazhdojnë logjikën e hakmarrje⁴³⁾. Puna e kryesisht ajo e detyruar shihet si formë hakmarrje më tepër se sa si korrektim. Zef Pllumi përshkruan shumë mirë sa më sipër kur flet për kampin e Bedenit në Kavajë⁴⁴⁾.

Dëshmitë që jepen janë ato të kushteve të tmerrshme të punës dhe kampit e për më tepër efektet që ato kishin mbi të burgosurit ku vihet theksi tek jo përshtatshmëria që kishin të burgosurit, me aktivitetin. Për kampet e punës në vitet e pas luftës ka pak dëshmi e ato që janë vijnë nga individë me formim të qenësishëm intelektual e në një moshë ku efektet e kampit kanë qenë të shpesh vdekjeprurëse.

Kategoria e dytë e kampeve ishin ato të përqendrimit, sikurse ai Tepelenës. Në të u mbyllën përgjithësisht pleq, gra e fëmijë⁴⁵⁾. Kjo është një kategori që nuk haset në rastet në e marra në shqyrtim në këtë punim. Familjarët e tyre, ishin armiq të regjimit të cilët ose ishin eliminuar në momentet e terrorit të fund vitit '44 ose nga seria e gjyqeve speciale të viteve 1945-46. Me mbarimin e luftës një pjesë e konsiderueshme e elitës politike apo individë të implikuar me Regjencën, Ballin apo opozitarë të regjimit u internuan në kamp. Popullsia e këtij kampi ishte shumë specifike pasi bëhej fjalë për gra, pleq e fëmijë. Si kategori këto nuk mund të konsideroheshin armiq në kuptimin ideologjik të fjalës për vetë inaktivitetin sociopolitik, por ata kishin një vlerë tjetër, atë të pengut. Nëse në vitet e paraluftës, ishte më se e zakonshme që kryetari i familjes të largohej në emigracion politik e të linte familjen prapa pa pasur frikën e hakmarrjes, kjo nuk ndodh në vitet e pasluftës. Ata që largohen nga vendi në emigracion politik lenë pas familjet të cilat kthehen në objekt sulmi nga regjimi i ri. Në këtë kuptim, ardhja e komunistëve në pushtet dhe veprimet e tyre japin një sinjal të qartë e radikal ndryshimi ku format e persekutimit shtrihen përtej individit tek familjet.

43) AQSh, Sektori Politik i Policisë Popullore drejtuar Komitetit Qendror të P.K. Shqiptare, "Raport Informativ Mujor", Tiranë, 30.VI, 1948

44) Zef Pllumi, Rrno vetëm me tregue, (Shkodër: Hylli i Dritës, 2001), f. 231.

45) K. Dervishi, Burgjet dhe Kampetf. 21.

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

Tradicionalisht forcat partizane e kishin bazën sociale në jug e në të njëjtën kohë eliminuan çdo formë opozite në rajon. Me kalimin e lumit Shkumbin drejt veriut ato hynin në një terren të vështirë e kështu një prej mënyrave të vendosjes së kontrollit ishte ajo e marrjes peng dhe vendosjes së familjarëve të kundërshtarëve të regjimit larg bazës së tyre shoqërore, dhe për të shkurajuar çdo formë rezistence. Kampi i Tepelenës, është një element i veçantë në panoramën e rasteve të marra në këtë punime i përgjigjet specifikave të vendit dhe kushteve të ardhjes së komunistëve në pushtet. Në vitet e fundit, viktimat kanë dhënë dëshmi të shumta në lidhje me kushtet e tmerrshme që sollën si pasojë vdekjen e shumë prej të vendosurve atje. Kampi kishte një vend-ndodhje të veçantë, në kazermat e braktisura të ushtrisë italiane në hyrje të Tepelenës.

Nëse në B.S. apo vende të tjera kampet janë larg zonave të banuara apo në afërsi të një lokacioni pune (minierë apo objekt). Vendndodhja mund të ketë qenë rastësore, e varur nga kushtet logjistike (kazermat), por afërsia me një zonë, dhe pse të vogël urbane tregon se si regjimi bën një dallim të qartë mes anëtarëve brenda kampit, tashmë të përjashtuar nga komuniteti politik dhe atyre jashtë duke treguar dhe vizualisht ‘armikun kolektiv’⁴⁶⁾.

Në Gjermaninë Lindore apo Zonën Sovjetike të Okupimit (S.B.Z.), situata politike ishte nën kontrollin e Ushtrisë së Kuqe dhe administratës së pushtimit. Fill pas mbarimit të luftës forcat sovjetike u përpoqën të zgjidhnin problemet imediate të zonës nën kontroll. Në dallim nga Bullgaria dhe Shqipëria, zona e Gjermanisë nën kontrollin sovjetik nuk kishte as asnjë formë organizimi civil e aq më pak ushtarak. Kështu sovjetikët u ndikuan nga zgjidhja e problemeve imediate në raport me organizimin politik të rajonit. Naimark⁴⁷⁾ thotë se këto zgjidhje diktoheshin shumë nga kuptimi politik dhe simbolik që kishte rajoni (si zemra e ish- Rajhut). Ndërhyrja sovjetike gjithashtu diktohej nga parimet e natyrës ideologjike, mospërputhshmëria me projektin nazist dhe transformimet

46) Nëse i referohemi Fukosë, periudha që përkon me revizionizmin e sistemeve penale në Evropë, shënon dhe mënjanimin vizual të ndëshkimit trupor. Dënimi dhe ndëshkimi ndodh tashmë brenda në burgjeve e kampeve. Në Shqipëri, në peridhën e fill pasluftës, dënimi e ndëshkimi janë të prekshëm bile dhe manifestohen sikurse në rastin e Kampit të Tepelenës të vendosur afër një qendre të banuar apo të të dënuarve me punë të detyruar që punojnë krahas vullnetarëve në Maliq. Mbi konceptin e eliminimit të ndëshkimit si ‘spektakël publik’ shih\ Foucault Disiplinë dhe Ndëshkim, f. 18-19

47) N. M. Naimark, The Russians in Germany ..., p. 5.

rrënjësore që duhej të aplikoheshin për të bërë të mundur vendosjen e një sistemi socialist në zonën e okupimit. Për këtë arsye procesi imediat ishte ai i denazifikimit⁴⁸⁾ që prodhoi dhe kampet e para të ndalimit në rajon⁴⁹⁾. Kampet ishin të dy llojeve ato me të burgosur ushtarakë dhe ato civilë.

Dallimi mes të dyve është i qartë dhe i përgjigjej kushteve të Gjermanisë së pasluftës, porse trajtimi i të ndaluarve ishte pak a shumë i njëjtë. Kampet (Spetzlager) kishin një funksion e identifikimit dhe më pas ndalimit të individëve të lidhur me nazizmin. Ato kontrolloheshin në mënyrë direkte nga NKVD, sigurimi i brendshëm sovjetik e më pas ju kaluan nën kontroll Stasit⁵⁰⁾.

Në dallim nga perëndimi⁵¹⁾, procesi i denazifikimit në lindje u shtri dhe në sfera të tjera të organizimit shoqëror. Në dallim nga Bullgaria e Shqipëria, e përtej kontrollit imediat ushtarak nga forcat sovjetike, Partija Komuniste Gjermane (KPD) dhe ajo Social Demokrate (më vonë të shkrira në një të vetme SED) e konsideronin popullsinë si fajtorë që nuk i kishte rezistuar në masë ardhjes së nazistëve në pushtet. Kështu represioni mbi popullsinë ishte i dyfishtë si nga sovjetikët dhe nga administrata civile e okupuar tashmë nga forca jo vetëm me autonomi të kufizuar politike⁵²⁾ por tejet të gatshme të çonin përpara procesin e sovjetizimit. Përtej kësaj S.B.Z. ju nënshtrua dhe një procesi traumatik deindustrializimi dhe shfrytëzimi ekonomik nga ana e forcave sovjetike.

Ushtria e Kuqe e konsideronte zonën e saj të kontrollit si një entitet ku nuk aplikoheshin veçse rregullat ato të gjendjes së jashtëzakonshme. Në këtë kuptim kampet në zonën lindore shërbenin sa për procesin e denazifikimit sa për atë të qëllimeve imediate të vetë okupatorëve sovjetikë. Nga viti 1945 deri në vitin 1950 rreth 122,671 gjermanë ishin të internuar në kampet e S.B.Z. Një pjesë e

48) Timothy R. Vogt, *Denazification in Soviet-Occupied Germany: Brandenburg, 1945-1948*, (Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press, 2000) f. 36.

49) Sipas Herf, sovjetikët certifikuan rreth 800.000 qytetarë në këtë proces shih: Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys*, (Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press, 1997).

50) J. Gieseke, *The History of the Stasi: East Germany's Secret Police, 1945-1990*, (New York - Oxford: Berghahn Books, 2014)

51) Ulrich Merten, *The Gulag in East Germany: Soviet Special Camps 1945-1950*, (Teneo Press, 2017).

52) T.R. Vogt, *Denazification...*, p. 37

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

mirë e tyre vdiqën prej kushteve të këqija të jetesës⁵³⁾. Në disa raste kampet naziste si ai i Buchenwald-it dhe Sachsenhausenit, u kthyen në kampe burgosje nga autoritetet okupuese sovjetike. Në të njëjtën kohë, okupatorët sovjetikë ishin dyshues ndaj popullsisë dhe segmenteve të ndryshme të shoqërisë gjermanolindore. Kjo vinte si pasojë e natyrës së vetë regjimit sovjetik dhe logjikës izolacioniste me të cilën lidhshipi sovjetik ishte mbajtur. Terrori në B.S. ishte bërë në emër të mbrojtjes së revolucionit, e si i tillë ai aplikohet në vendet e Evropës Lindore e sidomos në S.B.Z.

Përpos kushteve, natyrës së okupimit ushtarak dhe raportit të tij me popullsinë civile, kampet në pjesën lindore të Gjermanisë u kthyen morën karakterin e gulagëve sovjetikë, atë të punës së detyruar. Sovjetikët, përdorën popullsinë civile si krah pune për të përmbushur detyrimet e reparacioneve të luftës që Gjermania e mundur kishte ndaj B.S. dhe një pjesë e konsiderueshme e të ndaluarve në kampeve u dërguan për të punuar me punë të detyruar në B.S.⁵⁴⁾. Sipas Murdock⁵⁵⁾, deri në vitin 1949 puna e detyruar ishte pjesë e pandashme e jetës në S.B.Z., kjo aplikohet si në për individët pjesë të kampeve si për popullsinë punëtore të lirë. Në zonën lindore, popullata ishte subjekt jo vetëm kontrolli por dhe i përgjigjej direkt nevojave që mund të kishin okupatorët sovjetikë. Naimark kështu shkruan se N.K.V.D., deportoi disa mijra shkencëtarë dhe punëtorë të specializuar në B.S. për të punuar në programin rraketor sovjetik⁵⁶⁾. Pjesë integrale e natyrës së kontrollit të B.S. në Gjermani ishte, përtej elementit të ndëshkimit dhe ai i konsiderimit të vendit si një rezervë teknologjie e pune të specializuar të cilën mund ta dispononte sipas dëshirës dhe me konsensusin e autoriteteve gjermane. Por, S.B.Z. nuk ishte e izoluar, dallimi që kish filluar të përvijohet mes lindjes dhe perëndimit në raport me kushtet diktoi shpejt një tentativë të sovjetikëve për të përmirësuar kushtet e jetesës dhe për të ulur, pas vitit 1949 represionin. Kjo natyrisht nuk i aplikohet sektorëve strategjikë ku rëndom përdorreshin të ndëshkuar me punë të detyruar. Sektori minerar e sidomos minierat e uraniumit përbënin një sektor strategjik për natyra e punës bënte që ajo të kishte nevojë të vazhdueshme për punëtorë.

53) J. Herf, *Divided Memory...*, p. 73.

54) J. Geiseke, *The History of Stasi...*, p. 17.

55) C. Murdock, *A Gulag in the Erzgebirge...?*, p. 820

56) N. M. Naimark, *The Russians in Germany...*, p. 221.

Përveç elementit politik apo kriminal, në minierë dërgoheshin dhe të burgosurit e luftës gjermanë të cilët ktheheshin në Gjermani. Pjesa dërrmuese e tyre nuk kishin dokumente kështu që autoritetet i dërgonin në minierë⁵⁷⁾.

Kushtet ishin të tmerrshme, e këtu nuk bëhej fjalë vetëm për ato të punës, por për gjithçka kishte të bënte me jetesën e punonjësve. Ndonëse Erzgerbirge nuk ishte në posaçërisht një kamp pune apo burgosje, kushtet, format e rekrutimit apo dhe vetë trajtimi i punëtorëve ishin aq të vështira saqë i ngjanin më tepër një vendi dënimi. Natyra e shtrëngimit të njerëzve në Gjermaninë Lindore në periudhën 1945-50 mund të shihet në disa forma. Fillimisht vendi ishte territor i pushtuar ushtarakisht gjë që, i vinte okupatorët para disa dilemash sikurse kontrolli dhe organizimi ekonomik i territorit. Vetë sovjetikët dhe për logjikën sistemike që përdornin, bënë një proces denazifikim shumë më skrupuloz sesa Aleatët Perëndimorë, gjë që detyrimisht prodhoi kampin. Sovjetikët përmes represionit kërkuan të zhduknin që në fillim çdo lloj forme rezistence të dhunshme apo të jo të dhunshme ndaj pushtimit. Paralelisht me këtë, kampi dhe persekutimi erdhën dhe si pasojë e mbështetjes që B.S. i dha S.E.D.it apo dhe vetë si kërkesë e vetë administratorëve komunistë gjermanë.

Këta të fundit ishin të interesuar të mos kishin asnjë formë rezistence jo vetëm nga ish-nazistët por dhe nga opozitarë të tjerë politikë. Elementi i fundit që justifikon logjikën e kampit ishte ai i punës së detyruar si formë reparacioni lufte. Ndonëse kjo formë jo detyrimisht futet në natyrën e kampit si vend shtrëngimi dhe ndëshkimi, prapë shërben për të dhënë një pamje më të plotë të panoramës së okupimit sovjetik në Gjermaninë e pas luftës. Vendi siç u tha më sipër u pa jo vetëm si hapësirë strategjike në atë që më pas do të ishte lufta e ftohtë, por si plaçkë lufte. Kampet kryenin një pjesë të këtij funksioni, atë të pagimit të reparacioneve mes punës së vendasve. Persekutimi në këto hapësira ishte pjesë e natyrshme e mënyrës se si, në mungesë të një legjitimiteti të qartë, sovjetikët kërkonin të kontrollonin territorin.

57) Po aty, p. 239

Përfundime

Pas komunizmi në Evropën Lindore ka qenë një përpjekje e vazhdueshme për të njohur anën fshehtë apo për të provuar ta çka një pjesë e publikut njihte. Kampet e shtrëngimit të popullsisë, ishin ndofta pjesa më e errët e problematike e historisë së këtyre vendeve. Ajo që del nga ky punim nuk është vetëm fakti i ekzistencës së këtyre formave në vendet ku komunistët morën pushtetin, por format dhe mënyrat në të cilat kampi u konceptua.

Në njërën anë, ardhja e komunistëve në pushtet nuk ishte fundi i historisë, pasi regjimet komuniste, gati në të gjithë Evropën Lindore ndjenin një pasiguri kronike gjë që prodhoi dhe format e represionit. Kampet fillimisht ishin një nevojë sigurie se sa si formë shfrytëzimi. Në vende si Bullgaria apo Shqipëria raporti i shtrëngimit të popullsisë dhe punës së detyruar në rindërtimin e vendit nuk i përgjigjej nivelit të zhvillimit pasi të dyja ishin vende agrare. E kundërta në Gjermaninë Lindore ku puna e detyruar, sikurse dhe transferimi punonjësve gjermanë në B.S. shërbenin si forma reparacioni të luftës. Fakti mbetet që kampi ishte një prej elementëve që shënojnë vendosjen e regjimeve komuniste dhe konsolidojnë permanencën e tyre në pushtet. Ndonëse koncepti sovjetik i gulagut ishte vetëm si formë, kampet erdhën dhe si nevojë e vetë elitave të reja politike për të siguruar dhe mbajtur pushtetin. Në Shqipëri një pjesë e konsiderueshme e elitës ishte larguar kur LIIB ishte në mbarim e sipër. Shumë prej të larguarve shpresonin në një ndërhyrje të aleatëve për t'u kthyer e kështu lanë mbrapa familjet.

Për të evituar pikërisht një opozitë të ardhshme regjimi komunist operoi përdori represionin jo vetëm për të konsoliduar pushtetin por dhe shënjuar përherë armikun. Ruajta e luftës së klasave në diskurs dhe praktikë, shënon jo thjeshtë forcën por më shumë frikën nga ato që quheshin klasa të përmbysura. Aspekti pedagogjik dhe korrektues i kampit apo burgut kështu bie, e me të bie thelbi i vetë socializmit, i cili pranon mos korrektimin e individit e për pasojë dështimin e tij. Në Bullgari po kështu ardhja e komunistëve në pushtet lidhet ngushtësisht me represionin. Në kuptimin më klasik ai ishte pjesë e paketës ndëshkuese ndaj elitës para-komuniste si aleate e nazizmit por dhe si persekutorë e komunistëve përpara luftës. Aspekti i punës dhe këtu ishte dytësor, pra kampi e puna e detyruar i shërbenin më shumë represionit se sa ekonomisë në kuptimin e shfrytëzimit të punës së papaguar. Në përfundim

eksperiencat me kampet variojnë sikurse dhe llojet e kampeve apo motivet.

Një element i përbashkët mbetet ai i kampit si element i pashmangshëm në vendosjen e regjimeve komuniste, të cilat ndonëse ishin fituese të luftës, nuk arrinin të krijonin një bazë të qëndrueshme legjitimiteti.

Ndryshimet radikale që kërkoheshin të operoheshin nuk e justifikonin kampin dhe represionin përveç se në raport me marijen e pushtetit. Në Bullgari e aq më shumë në Shqipëri, industrializimi dhe kolektivizimi filluan në një kohë kur kampet kishin humbur funksionin e tyre e ishin kthyer në insititucione mirëfilli penale.